

В. Г. БОРОДУЛИН

Клад кремневых орудий из с. Коропово на Харьковщине

Резюме

Поступивший в фонды Харьковского исторического музея клад кремневых изделий, обнаруженный у с. Коропово Готвальдовского р-на Харьковской обл., представляет значительный научный интерес, так как свидетельствует о развитии обменных связей позднеолитического населения в бассейне Северского Донца.

В состав найденной части клада входят топорики-резакі подтреугольной формы, наконечники копий, скребки, длинные ножевидные пластинки и несколько заготовок. По форме, размерам и технике изготовления эти материалы тождественны ранее известнымкладам кремневых орудий и одиночным находкам из позднеолитическо-раннезеоолитических поселений и могильников.

О. Г. ДЯЧЕНКО

Пам'ятки черняхівської культури в басейні Сіверського Дінця

Ареал черняхівських пам'яток басейну Сіверського Дінця в загальних рисах був окреслений у 1960—1962 рр. І. І. Ляпушкіним, Є. В. Махно та Б. А. Шрамком, які картографували на даній території понад 30 пунктів¹. За минулий

період здобуто багато нових матеріалів, що дає можливість доповнити існуючі карти і разом з тим з'ясувати межі й закономірності поширення черняхівської культури на частині її північно-східної околиці.

Пропонована карта (рис. 1) нараховує 90 пам'яток, розмішених у верхній течії Сіверського Дінця, переважно по берегах його правих приток — рік Уди, Лопань, Харков і Мож. Крайніми пунктами є такі поселення: на півночі — селище на р. Топлинка, поблизу Білгорода, на сході — пункт на р. Нежеголь, на півдні — Черкаський Бишкин П. Південна межа черняхівської культури в басейні Сіверського Дінця наближається до пограниччя Лісостепу й Степу в ранньому залізному віці. На сході посе-

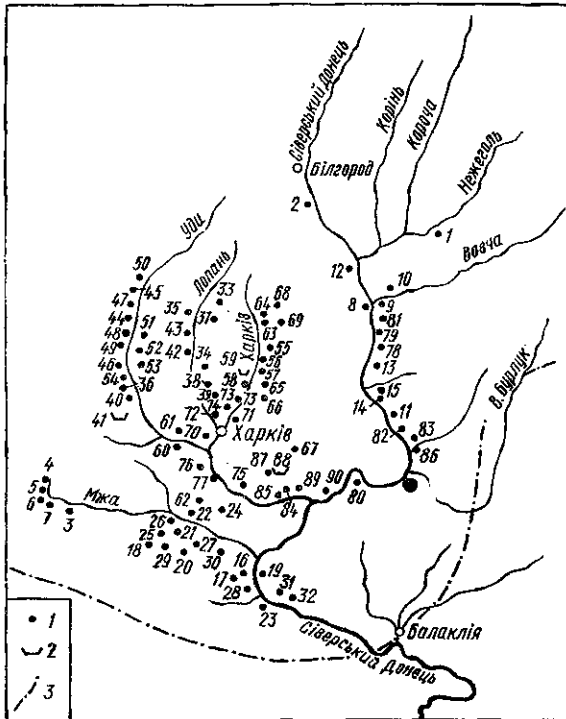

Рис. 1. Карта поширення пам'яток черняхівської культури у басейні Сіверського Дінця:

1 — поселення; 2 — могильник; 3 — межа Лісостепу в ранньому залізному віці.

¹ Ляпушкин И. И. Днепровское лесостепное Левобережье в эпоху железа.— МИА, 1961, № 104, рис. 81; Махно Е. В. Памятники черняховской культуры на территории УССР (материалы к составлению археологической карты).— МИА, 1960, № 82, с. 10, рис. 1; Шрамко Б. А. Древности Северского Донца. Харьков, 1962, рис. 67.

лення тягнуться вузькою смугою вздовж лівого берега Дінця, виходячи іноді на його притоки — ріки Нежеголь, Вовча і Гнилиця, однак не досягають межі Лісостепу. На заході черняхівські пам'ятки регіону через басейни рік Мерля і Коломак щільно зливаються з поворсклинським масивом цієї культури. Додаткового уточнення потребує лише північна околиця, тобто район вододілу між Сеймом і Дінцем, де до цього часу виявлено незначну кількість об'єктів.

Зіставлення археологічної карти з картою ґрунтового покриву сіверсько-донецького Лісостепу (рис. 2) свідчить, що черняхівські племена розселявались в басейні Дінця не хаотично, а компактними групами, займаючи найсприятливіші для землеробства місця. На Правобережжі чітко виділяються два особливо великі скупчення пам'яток в межах Уди-Харківського та Мозько-Донецького (відповідно 41 і 25 пунктів) мікрорайонів. Територіально вони цілком збігаються з масивами відносно легких, але достатньо ефективних темно-сірих та чорноземних опідзолених ґрунтів першої надзаплавної тераси², які оброблялись місцевим землеробським населенням, ще в епоху бронзи і в скіфський час. Зазначені скупчення відокремлені одне від одного незаселеною смугою сірих опідзолених ґрунтів. На Лівобережжі Дінця 16 селищ розташовані на піщаних ґрунтах низької борової тераси та в заплавах, що дає підстави об'єднати їх за цією топографічною рисою в третій (Лівобережний) мікрорайон. Кілька поселень в аналогічних ландшафтних умовах виявлено в пониззях Уди і Мжі (Шмарівка, Кравцове та ін.).

Як правило, селища Уди-Харківського і Мозько-Донецького мікрорайонів мають ознаки тривалого існування у вигляді потужних культурних нашарувань. Розміри їх значні — в середньому 0,3—0,4 га. Нерідко вони розміщуються гніздами по 3—4 пам'ятки. На Правобережжі виявлено шість особливо великих селищ площею близько 3 га (Ляне, Пересічна, Орішанка, Курортне, Прелесне, Соколове).

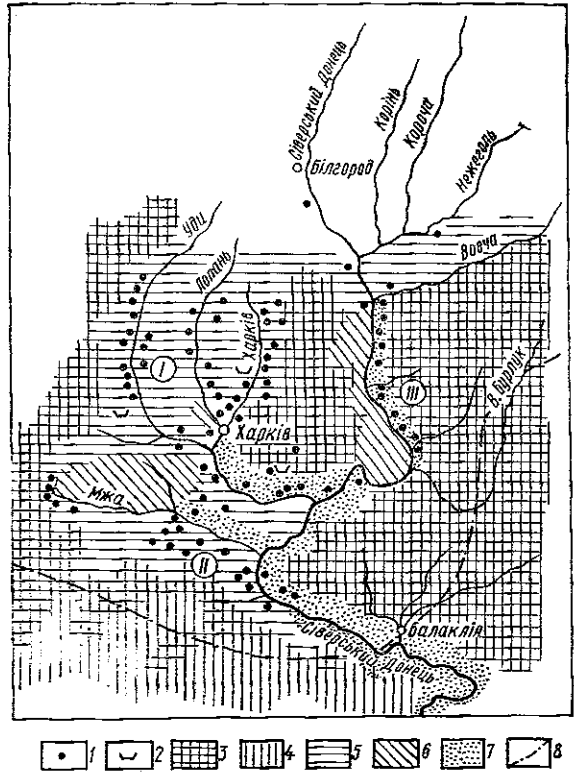

Рис. 2. Внутрішня структура сіверсько-донецької групи пам'яток черняхівської культури на фоні ґрунтових масивів:

I — Уди-Харківський мікрорайон; II — Мозько-Донецький мікрорайон; III — Лівобережний мікрорайон; 1 — поселення; 2 — могильник; 3 — чорноземи звичайні, перехідні до потужних; 4 — звичайні чорноземи; 5 — опідзолені темно-сірі ґрунти та опідзолені чорноземи; 6 — опідзолені сірі й світло-сірі ґрунти; 7 — дерново-підзолисті та дерново-піщані ґрунти; 8 — межа Лісостепу в рівному залізному віці.

² Карта ґрунтів схематизована автором за картою: Бобошко В. Н. Методы изучения почв и почвенный покров Харьковской области. — Харьковская область. Природа и хозяйство. Материалы Харьковского отдела Географического общества Украины. Харьков, 1971, вып. 8, с. 71—79.

На відміну від правобережних лівобережні поселення за площею не перевищують 0,03—0,05 га і мають малопотужні культурні відклади. Відзначені особливості, безумовно, вказують на їх тимчасовий характер. Вони, мабуть, виникли у зв'язку з сезонним використанням під пасовиська широких заплавних лук Дінця. Приселищне землеробство, враховуючи низьку продуктивність піщаних ґрунтів, тут навряд чи могло задовольнити потреби високорозвинутої черняхівської економіки. На думку Е. О. Симоновича, сусідні з сіверсько-донецькими північні черняхівські племена взагалі не обробляли малоефективні ґрунти, вважаючи їх, очевидно, перентабельними³.

Отже, основною територією поширення пам'яток черняхівської культури була лісостепова частина басейну Сіверського Дінця. У степових районах Харківщини вони відсутні. Там виявлено лише кілька невідомих поселень, на яких кружальний черняхівський посуд становить мізерну частку в масі ліпного⁴. Незважаючи на розгалужену водну систему, немає слідів черняхівської осілості і в зоні важких звичайних та перехідних до потужних лісостепових чорноземів (рис. 2). Обробіток їх стримувався якимись ще не з'ясованими факторами.

Таким чином, місцева група племен черняхівської культури II—VI ст. заселяла в основному саме правобережні лісостепові райони староорних темно-сірих та чорноземних опідзолених ґрунтів у верхів'ях Сіверського Дінця.

Серед зафіксованих на карті старожитностей домінують поселення (86). Могильників виявлено чотири. З них Пересічанський, Старопокровський та Прелесненський, розташовані в типових черняхівських топографічних умовах, певною мірою вивчені, і культурна належність їх не викликає сумніву. Додатково слід уточнити характеристику Велико-Данилівського могильника, розміщеного на піщаних дюнах у заплаві р. Харків. У підйомному матеріалі, що походить з нього, є пізня датуюча річ — фрагмент широкопластинчастої фібули VI ст.⁵ Таким ж рисами топографії відзначається пов'язане з цим могильником поселення, де, крім того, знайдено частину пальчастої фібули VI ст.⁶ Не виключено, що при ґрунтовному дослідженні поселення і могильник можуть виявитися пенківськими пам'ятками, пов'язаними з черняхівською культурою. Це зауваження стосується також пунктів Петрівське, Писарівка II і Черкаський Бишкин II, на яких поряд з черняхівськими є виразні матеріали пенківського типу.

Текстова частина карти побудована відповідно до тексту основної карти пам'яток черняхівської культури на території УРСР, складеної Є. В. Махно⁷. Вона містить короткі дані про пам'ятки, культурна належність яких, крім обумовлених випадків, безсумнівна і може бути перевірена за літературою, архівними документами та матеріалами фондів ІА АН УРСР, Археологічного музею Харківського державного університету та Харківського історичного музею. Назви населених пунктів і районування відповідають адміністративно-територіальному поділу Харківської області на 1 липня 1971 р.⁸, враховано також пізніші зміни. Кожна пам'ятка в тексті має свій номер, що відповідає номеру на карті (рис. 1).

³ Симонович Э. А. Северная граница памятников черняховской культуры.— МИА, 1964, № 116, с. 43.

⁴ Андриенко В. П. Отчет о раскопках и разведках на территории Харьковской и Полтавской областей в 1970 г. Харьков, 1971, с. 12; Дьяченко А. Г. Работы Славянского отряда.— АО 1976 г. М., 1977, с. 292.

⁵ Зайцев Б. П. Новые материалы черняховской культуры бассейнов Северского Донца и Псла.— МИА, 1964, № 116, с. 49, рис. 2, 9.

⁶ Там же, с. 49—50, рис. 2, 4.

⁷ Махно Е. В. Указ. соч., с. 15.

⁸ Харківська область. Адміністративно-територіальний поділ на 1 липня 1971 року. Харків, 1972.

Російська РФСФ. Білгородська область.

1. с. Нежеголь, Шебекинський район (Нежеголь — Сіверський Донець). Поселення⁹.
2. р. Топлинка, Шебекинський район (Топлинка — Сіверський Донець). Поселення¹⁰.

Українська РСР. Харківська область.

Валківський район

3. с. Заміське (Мож). Поселення (?)¹¹.
  - 4—7. с. Сніжків (Мож). Чотири поселення¹².
- Вовчанський район**
8. с. Бугруватка, Гатищенська сільрада (Сіверський Донець). Поселення¹³.
  9. с. Верхня Писарівка, Жовтнева сільрада (Сіверський Донець). Поселення¹⁴.

10. м. Вовчанськ (Вовча — Сіверський Донець). Поселення¹⁵.
11. с. Новодонівка (Сіверський Донець). Поселення в уроч. Кошарне¹⁶.
12. с. Огірцеве, Гатищенська сільрада (Сіверський Донець). Поселення¹⁷.

13. с. Петрівське, Старосалтівська сільрада (Сіверський Донець). Поселення на правому березі струмка, що протікає через село до Дінця. Виявлене 1959 р. В. К. Міхеєвим. Зібрано уламки кружальної і ліпної черняхівської кераміки, пеньківської (в тому числі амфор VI—VII ст.) та салтівської культур¹⁸.

14, 15. с. Писарівка (Сіверський Донець). Поселення I роєташоване поблизу сільради на другій надзаплавній терасі Дінця¹⁹. Поселення II — на схилі борової тераси лівого берега Дінця в уроч. Прогон на городах А. Н. Якименка та ін. Виявлене 1959 р. В. К. Міхеєвим. На площі 100 × 50 м зібрано фрагменти кружального посуду черняхівської і салтівської культур, а також ліпну кераміку пеньківського типу²⁰.

Готвальдівський район

- 16, 17. м. Готвальд (Сіверський Донець). Два поселення²¹.
18. с. Джгун, Бірківська сільрада (Мож). Поселення²².
19. с. Задінецьке (Сіверський Донець). Поселення²³.
20. с. Западня, Великогомільшанська сільрада (Сіверський Донець). Поселення²⁴.
21. с. Колісники, Островецька сільрада (Мож). Поселення²⁵.
22. с. Кравцове, Бірківська сільрада (Мож). Поселення на краю борової тераси лівого берега р. Мож. на південний захід від села.

⁹ Зайцев Б. П. Указ. соч., с. 50.

¹⁰ Дялушкин И. И. Указ. соч., с. 173.

¹¹ Луцкевич І. Н. Матеріали до карти поширення пам'яток культури полів поховань на території Харківської області.— Археологія, 1948, т. 2, с. 169.

¹² Там же.

¹³ Шрайко Б. А. Указ. соч., рис. 67, 71.

¹⁴ Луцкевич І. Н. Вказ. праця, с. 169.

¹⁵ Там же.

¹⁶ Митрофанова В. І. Пам'ятки зарубинецького часу на Дінці.— Археологія, 1965, т. 18, с. 194, 195; Дяченко О. Г. З історії вивчення слов'янських пам'яток у басейні Сіверського Дінця.— ВХДУ, історія, 1978, № 167, вып. 10, с. 90.

¹⁷ Зайцев Б. П. Указ. соч., с. 45.

¹⁸ Міхеєв В. К. Краткий отчет об археологических разведках Кочетокской экспедиции ИА АН УССР в 1959 г. Харьков, 1959, с. 2.

¹⁹ Махно Е. В. Указ. соч., с. 50.

²⁰ Міхеєв В. К. Указ. соч., с. 3.

²¹ Луцкевич І. Н. Вказ. праця, с. 169, 170.

²² Зайцев Б. П. Указ. соч., с. 50.

²³ Археологічні пам'ятки Української РСР. Короткий список. К., 1966, с. 343.

²⁴ Луцкевич І. Н. Вказ. праця, с. 170.

²⁵ Зайцев Б. П. Указ. соч., с. 50.

Виявлене 1974 р. Ю. В. Буйновим. Знайдено уламки кружального, ліпного та аморфного посуду²⁶.

23. с. Нижній Бишкін (Сіверський Донець). Поселення на схилі балки на північно-західній околиці села. Виявлене 1969 р. В. К. Міхевим. Зібрано уламки кружального і ліпного посуду²⁷.

24. с. Острроверхівка (Мож). Поселення²⁸.

25. с-ще Першотравневе, Бірківська сільрада (Сіверський Донець). Поселення²⁹.

26. с. Погоріле, Бірківська сільрада (Мож). Поселення³⁰.

27. с. Соколово (Мож). Поселення на правому березі р. Мож поблизу оз. Лиман. При будівництві дороги викопані уламки кружального лошеного посуду та ін. Обстежувалось Б. П. Зайцевим у 1961—1964 рр. Довжина поселення 1,5 км³¹.

28. с. Суха Гомільша, Нижньобишкінська сільрада (Гомільша — Сіверський Донець). Поселення³².

29. с. Таранівка (Мож). Поселення³³.

30. с. Тимченки, Острроверхівська сільрада (Мож). Багаточислове поселення на краю першої надзаплавної тераси правого берега р. Мож праворуч дороги, що веде в село від шосе Мерефа — Готвальд. Виявлене 1974 р. Ю. В. Буйновим. Розміри 500 × 200 м. Потужність культурного шару 0,6 м. Знайдено уламки кружального та ліпного посуду і рибальський гачок³⁴.

31, 32. с. Черкаський Бишкін, Нижньобишкінська сільрада (Сіверський Донець). Поселення I — на лівому березі ріки, на схилі борової тераси³⁵. Поселення II виявлене 1974 р. Ю. В. Буйновим. Зібрані уламки кружального і ліпного посуду черняхівської культури, а також ліпна кераміка пенківського типу та фрагменти амфор VI—VII ст.³⁶.

Дергачівський район

33. с. Дементівка, Токарівська сільрада (Прудянка — Лопань). Поселення на північному схилі струмка, що впадає в р. Прудянка неподалік від дамби на південній околиці села. Виявлене 1970 р. О. Г. Дяченком. Розміри 200 × 50 м, на поверхні є сліди наземних жител. Зібрано уламки кружального і ліпного посуду³⁷.

34. смт Дергачі (Лопань). Поселення³⁸.

35. с. Кулики, Слатинська селищна Рада (Лопань). Поселення на західній околиці села на сонячному схилі мокрої балки, поруч з кладовищем. Виявлене 1970 р., розкопувалось 1976 р. О. Г. Дяченком. Розміри 200 × 50 м. Розкрито площу 169 м². Потужність культурного шару до 0,3 м. Пам'ятка двошарова, з відкладами скіфської та черняхівської культур. На південному краї зафіксовані сліди наземних жител. Знайдено уламки кружального, ліпного та аморфного посуду, шлаки з вмістом бронзи і заліза, великий кусок криці³⁹.

²⁶ Фонди АМ ХДУ.

²⁷ Там же.

²⁸ *Ефименко П. П., Шовкопляс И. Г.* Итоги полевых археологических исследований на территории Украинской ССР в 1951 г.— СА, 1953, т. 17.

²⁹ *Шрамко Б. А.* Указ. соч., рис. 67, 85.

³⁰ *Луцкевич И. Н.* Вказ. праця, с. 169.

³¹ *Зайцев Б. П.* Отчет об археологических разведках в 1961—1962 гг. Харьков, 1962, с. 8—9.

³² *Луцкевич И. Н.* Вказ. праця, с. 170.

³³ Археологічні пам'ятки Української РСР, с. 344.

³⁴ Фонди АМ ХДУ.

³⁵ *Луцкевич И. Н.* Вказ. праця, с. 170.

³⁶ Фонди АМ ХДУ.

³⁷ *Дьяченко А. Г.* Отчет об археологических разведках на территории Харьковской области в 1970 г. Харьков, 1971, с. 5.

³⁸ *Луцкевич И. Н.* Вказ. праця, с. 168.

³⁹ *Дьяченко А. Г.* Отчет об археологических разведках..., с. 2, 3; *Дьяченко А. Г.* Работы Славянского отряда, с. 292.

36. ст. Курортна (Уди). Поселення ⁴⁰.

37. с. Ляне, Токарівська сільрада (Прудянка — Лопань). Поселення ⁴¹.

38, 39. смт Мала Данилівка (Лозовенька, Лопань). Поселення I — на правому березі р. Лозовенька на південно-східній околиці села. Поселення II — на лівому березі р. Лопань на південно-західній околиці села. Виявлені 1974 р. Ю. В. Буйновим. На обох зібрано уламки кружального посуду черняхівської культури ⁴².

40, 41. смт Пересічна (Уди). Поселення і могильник ⁴³.

42. с. Шаповалівка, Прудяньська селищна Рада (Лопань). Поселення на схилі мокрої балки поблизу школи. Виявлене 1970 р. О. Г. Дяченком. Площа 60 × 40 м. Зібрано уламки кружального, ліпного та амфорного посуду ⁴⁴.

43. с. Шовкопляси, Дергачівська селищна Рада (Лопань). Поселення на північній околиці села, на високому мису правого берега р. Лопань. Виявлене 1970 р. О. Г. Дяченком. Площа 100 × 60 м. Знайдено кружальний і липний посуд черняхівської культури та пірамідальну підвіску із синього скла ⁴⁵.

Золочівський район

44. с. Довжик (Уди). Поселення ⁴⁶.

45. смт Золочів (Уди). Поселення ⁴⁷.

46. с. Мала Рогозянка (Рогозянка — Уди). Поселення ⁴⁸.

47. с. Орішанка, Золочівська сільрада (Уди). Поселення ⁴⁹.

48, 49. с. Рідний Край, Довжицька сільрада (Уди). Два поселення виявлені 1974 р. В. Г. Бородуліним. Пункт I — на правому березі р. Уди за 400 м від мосту. Розміри 250 × 110 м. Крім бондарихинської кераміки, зібрано уламки кружального і ліпного посуду черняхівської культури, прясла, фрагмент бронзової лунниці, точильні бруски. Пункт II — на схід від хут. Солом'яний на мису правого берега р. Уди. Розміри 100 × 70 м. Погужність культурного шару 0,3 м. На поверхні простежено залишки 6 наземних жител. Знайдено уламки кружального лощеного посуду ⁵⁰.

50. с. Розсохувате, Золочівська сільрада (Уди). Поселення ⁵¹.

51—53. с. Феськи (Уди). Три поселення на мисах першої надзаплавної тераси лівого берега р. Уди, виявлені 1975 р. С. І. Воловиком. Пункт I — за 1 км на захід від водонапірної башти на території свиноферми. Розміри 100 × 150 м. Пункт II — на південь від залізничної станції Феськи. Площа 200 × 200 м. Пункт III — за 500 м на південь від попереднього на південній околиці села. Площа 300 × 150 м. На всіх селищах трапився кружальний і ліпний посуд ⁵².

54. с. Чепелі, Феськівська сільрада (Уди). Поселення на мису першої надзаплавної тераси правого берега р. Уди. Виявлене 1975 р. С. І. Воловиком. Розміри 300 × 100 м. Зібрано уламки кружального посуду ⁵³.

⁴⁰ Луцкевич І. Н. Вказ. праця, с. 168; Ляпушкин И. И. Указ. соч., с. 95, 96.

⁴¹ Дяченко О. Г. Поселення черняхівської культури на Харківщині. — Археологія, 1975, № 17, с. 86—93; Зайцев Б. П. Указ. соч., с. 48.

⁴² Фонди АМ ХДУ.

⁴³ Луцкевич І. Н. Вказ. праця, с. 165, 168; Ляпушкин И. И. Указ. соч., с. 168, 170.

⁴⁴ Дяченко А. Г. Отчет об археологических разведках..., с. 3.

⁴⁵ Там же. с. 2.

⁴⁶ Луцкевич І. Н. Вказ. праця, с. 165; Ляпушкин И. И. Указ. соч., с. 163.

⁴⁷ Луцкевич І. Н. Вказ. праця, с. 165.

⁴⁸ Зайцев Б. П. Указ. соч., с. 48.

⁴⁹ Луцкевич І. Н. Вказ. праця, с. 165; Ляпушкин И. И. Указ. соч., с. 168.

⁵⁰ Бородулин В. Г. Отчет об археологических исследованиях Харьковского отряда экспедиции «Днепр—Довбасс» в 1974 г. Харьков, 1974, с. 11, 12, 16, 17.

⁵¹ Ляпушкин И. И. Указ. соч., с. 171.

⁵² Фонди АМ ХДУ.

⁵³ Там же.

Харківський район

55—57. с. Веселе (Муром — Харків). Три поселення виявлені 1978 р. О. Г. Дяченком, Є. М. Петренком та Б. А. Шрамком в зоні спорудження Муромського водосховища. Пункт III — на північ від села на схилі першої надзаплавної тераси лівого берега р. Муром. Площа 100 × 50 м. Знайдено кераміку доби бронзи та кружальну черняхівської культури. Пункт VI — на південний захід від парникового господарства на першій надзаплавній терасі правого берега р. Муром. Довжина селища близько 1 км, ширина 60—80 м. Пам'ятка одношарова. Під час розкопок О. Г. Дяченка розкрито площу 201 м², на якій виявлено 3 скопчення глиняної обмазки від наземних жителів і 2 господарські ями. З культурного шару потужністю 0,4—0,5 м вибрано кружальну і ліпну кераміку, точильні бруски, остеологічний матеріал. Пункт VII — на мису правого берега р. Муром, на південний захід від попереднього селища. Площа 300 × 100 м. Селище двошарове з відкладами епохи бронзи. Автором досліджено 24 м² культурного шару потужністю 0,4 м. Виявлено наземне житло і 5 господарських ям. Кераміка черняхівської культури кружальна і ліпна⁵⁴.

58, 59. с. Велика Данилівка (Харків — Уди). Поселення і могильник⁵⁵.

60, 61. смт Коротич (Уди). Два поселення виявлені 1974 р. Ю. В. Буйновим. Пункт I — на правому березі р. Уди північніше населеного пункту за дорогою Харків — Суми. Пункт II — на лівому березі за 300 м на схід від попереднього селища. На обох зібрано фрагменти кружального посуду⁵⁶.

62. с. Легезівка, Утківська сільрада (Мож). Поселення⁵⁷.

63, 64. с. Липці (Трав'янка — Харків). Два поселення виявлені 1972 р. Б. А. Шрамком. Пункт I — на захід від дороги з с. Липці до с. Мороховець і на південь від лісосмуги. Площа 350 × 100 м. На поверхні є підвищення типу зольників, які тягнуться вздовж лісосмуги із заходу на схід. Знайдено уламки посуду доби бронзи та кружальної кераміки черняхівської культури. Пункт II — на мису, утвореному вигином лівого берега Трав'янського водосховища та безіменною балкою. Площа 150 × 80 м. Зібрано фрагменти кружального і ліпного посуду черняхівської культури⁵⁸.

65, 66. с. Прелесне, Кулиничівська сільрада (Немишля — Харків). Поселення та могильник⁵⁹.

67. смт Рогань (Рогань — Уди). Поселення в заплаві лівого берега р. Рогань за 2 км на південь від населеного пункту. Виявлене 1970 р. В. П. Андрієнком. Є уламки кружального і ліпного посуду⁶⁰.

68, 69. с. Стрілеча, Мороховецька сільрада (Трав'янка — Харків). Два поселення відкриті 1972 р. Б. А. Шрамком. Пункт I — на південний схід від села на низькому лівому березі Трав'янського водосховища. Зібрано уламки посуду доби бронзи і кружального черняхівської культури. Пункт II — за 100 м на південь від першого. Знайдено кружальні і ліпні вироби⁶¹.

70—72. м. Харків (Лопань — Уди). Три поселення⁶².

⁵⁴ Шрамко Б. А., Дяченко А. Г. Отчет об археологических исследованиях в зоне сооружения Муромского водохранилища в 1978 г. Харьков, 1978, с. 2—4.

⁵⁵ Луцкевич І. Н. Вказ. праця, с. 168; Зайцев Б. П. Указ. соч., с. 48—50.

⁵⁶ Фонди АМ ХДУ.

⁵⁷ Луцкевич І. Н. Вказ. праця, с. 169.

⁵⁸ Шрамко Б. А. Отчет об археологических исследованиях в зоне Травянского водохранилища в 1972 г. Харьков, 1973, с. 15.

⁵⁹ Луцкевич І. Н. Вказ. праця, с. 168.

⁶⁰ Андрієнко В. П. Указ. соч., с. 12.

⁶¹ Шрамко Б. А. Отчет об археологических исследованиях..., с. 14, 16, 17.

⁶² Луцкевич І. Н. Вказ. праця, с. 168.

73, 74. с. Черкаські Тишки, Русько-Тишківська сільрада (Харків). Два поселення на мисах першої надзаплавної тераси правого берега р. Харків виявлені 1976 р. С. І. Воловиком. Пункт I — на північ від мосту на південній околиці села. Пункт II — за 500 м на південь від першого. Розміри селищ 200 × 100 м. На обох зібрано кружальний і ліпний посуд черняхівської культури⁶³.

75. с. Шмарівка (Хмарівка), Лизогубівська сільрада (Уди), Поселення на південно-західній околиці села в сідловині між двома піщаними дюнами лівого берега р. Уди. Виявлене Б. П. Зайцевим 1961 р. Знайдено посуд доби пізньої бронзи, скіфського часу та кружальний черняхівської культури⁶⁴.

Чугуївський район

76, 77. с. Водяне (Уди). Два поселення⁶⁵.

78, 79. с. Комсомольське (Ново-Комсомольське), Печенізька сільрада (Сіверський Донець). Два поселення виявлені 1959 р. В. К. Міхеєвим. Селище I розташоване в уроч. Маринчине (південно-східна околиця села), на високій борівій терасі Сіверського Дінця, поблизу кладовища. Крім кераміки доби бронзи зібрано кружальний посуд черняхівської культури. Селище II — в тому ж урочищі, на південний схід від першого пункту, поблизу оз. Карпівського в аналогічних топографічних умовах. Знайдено уламки посуду доби пізньої бронзи та кружального черняхівської і салтівської культур⁶⁶.

80. смт Кочеток (Сіверський Донець). Поселення⁶⁷.

81. с. Красне (Червоне), Артемівська сільрада (Сіверський Донець). Поселення з відкладами катакомбної, черняхівської і салтівської культур, виявлене 1959 р. В. К. Міхеєвим. Посуд черняхівської культури, кружальний і ліпний⁶⁸.

82, 83. Мартове (Сіверський Донець). Два поселення⁶⁹.

84, 85. смт Нова Покровка (Уди). Два поселення. Пункт I — поблизу вулиці Леніна (34—44). Пункт II — за 1 км на південь від першого в уроч. Поди на городах С. Я. Кизименка та ін.⁷⁰

86. смт Печеніги (Сіверський Донець). Поселення⁷¹.

87, 88. с. Стара Покровка (Уди). Поселення і могильник⁷².

89. с. Тернова, Введенська сільрада (Уди). Поселення⁷³.

90. м. Чугуїв (Сіверський Донець). Поселення⁷⁴.

А. Г. ДЬЯЧЕНКО

Памятники черняховской культуры в бассейне Северского Донца

Резюме

В статье публикуется новая, уточненная и значительно дополненная карта черняховских памятников в бассейне Северского Донца, насчитывающая 90 пунктов (86 поселений и 4 могильника). Восточная и южная границы черняховской культуры в указанном районе приближаются к границе Лесостепи и Степи. Сопоставление археологи-

⁶³ Фонди АМ ХДУ.

⁶⁴ Зайцев Б. П. Отчет об археологических разведках в 1961—1962 гг., с. 9.

⁶⁵ Луцкевич І. Н. Вказ. праця, с. 169.

⁶⁶ Міхеєв В. К. Указ. соч., с. 5.

⁶⁷ Луцкевич І. Н. Вказ. праця, с. 169.

⁶⁸ Міхеєв В. К. Указ. соч., с. 1.

⁶⁹ Махно Е. В. Указ. соч., с. 50; Ляпушкин И. И. Указ. соч., с. 167.

⁷⁰ Кухаренко Ю. В. Новопокровський могильник і поселення.— Археологія, 1952, т. 6, с. 33—50; Махно Е. В. Указ. соч., с. 51.

⁷¹ Махно Е. В. Указ. соч., с. 50.

⁷² Махно Е. В. Указ. соч., с. 51; Зайцев Б. П. Указ. соч., с. 45, 47.

⁷³ Луцкевич І. Н. Вказ. праця, с. 169.

⁷⁴ Махно Е. В. Указ. соч., с. 51.

ческої карти с картою почв показало, що місцеві черняхівські племена розселились не хаотично, а групами, осваивая найбільш сприятливі з економічної і технічної точок зрення місця, в частині масиви темно-сірих і чорноземних оподзолеваних почв. В їх межах на правобережжя Дону чітко виділяються два основних скоплення селищ з ознаками довготривалої осідлості — Удй-Харківський (41 пункт) і Можско-Донецький (25 пунктів) мікрорайони. На піщаних ґрунтах лівого берега Дону очерчується невеликий третій мікрорайон — Левобережний, особливістю якого є тимчасовий (сезонний) характер черняхівських поселень (16 пунктів).

Б. А. ШРАМКО

Ранньосередньовічне поселення в Більську

У процесі досліджень відомого Більського городища (Гелона) в Полтавській обл. виявлено, що на цьому найвизначнішому поселенні раннього залізного віку є також сліди невеликого ранньосередньовічного селища VI—VII ст.

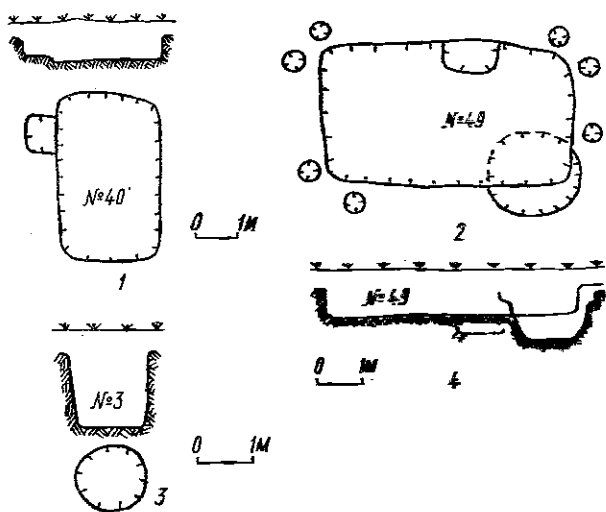

Рис. 1. Залишки ранньосередньовічних споруд на північному укріпленні Більського городища. Розкоп № 28:

1 — напівземлянка № 40, 2 — розширене яма № 49, 3 — напівземлянка № 3 і підлога ями № 51.

Окремі знахідки цього часу траплялись на городищі і раніше, але 1979 р. під час робіт у розкоп № 28 простежено ділянку з досить виразними і порівняно добре датованими будівельними залишками доби раннього середньовіччя.

Розкоп № 28 площею 1257 м² розташований у північно-східній частині східного укріплення Більського городища поблизу валу та рову, від яких тут ще досить похилий спуск до р. Ворскла. Переважна маса знахідок на цій ділянці також належить до

скіфської доби VIII—VII ст. до н. е., однак у верхній частині культурного шару, на жаль, переораного, є і ранньосередньовічні матеріали. Вони нечисленні й зосереджені в основному на площі близько 0,2 га займаючи лише незначну частину східного укріплення (площа останнього 65,2 га).

Ранньосередньовічне поселення існувало, очевидно, недовго і не мало власних укріплень. На це вказує нечисленність залишків, що не утворюють окремого прошарку в культурних нашаруваннях, а також відсутність слідів будь-яких середньовічних укріплень. Збереглися, звичайно, вал та рів скіфського часу, але велика площа цих оборонних споруд не давала змоги використати їх нечисленним мешканцям ранньосередньовічного селища, які не могли забезпечити захист укріплень протягом близько 4 км, тим більше що саме поселення межувало з невеликою ділянкою стародавнього валу.

Систематична й інтенсивна оранка порушила стратиграфію верхньої частини культурного шару, товщина якого біля валу сягає подекуди 80 см, тому більшість ям вдалось виявити лише на глибині